

УДК 811.161.2'276.3:821.161.2-32.09 І. Франко

КОМУНІКАЦІЯ БАТЬКИ – ДІТИ У СІМ'ЯХ З РІЗНИМ СОЦІАЛЬНИМ СТАТУСОМ

Оксана Трумко

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна
oksana_trumko@ukr.net

Описано особливості спілкування батьків з дітьми в сім'ях з різним соціальним статусом, а саме: у сім'ї представників дрібної шляхти, сільських ремісників та бідних селян. Визначено основні комунікативні тактики, що використовують батьки у процесі комунікації з дітьми, а також засоби їх вираження на лексичному, морфологічному і синтаксичному рівнях. Аналіз здійснено на основі оповідань І. Франка. Автор вважає, що тактики *випиткування*, *спонування до виконання тих чи інших дій* і *надання нової інформації* є спільними для всіх типів сімей. *Тактика повчання* характеризує мовлення батьків до дітей у селянській ремісничій та бідній селянській сім'ях. Тактики *демонстрування опозиції* і *заспокоєння* частіше використовують батьки в селянській ремісничій сім'ї.

Ключові слова: сімейне мовлення, комунікативна тактика, мовленнєвий акт, соціальний статус, І. Франко.

У сучасній соціолінгвістиці мовлення сім'ї є новим об'єктом аналізу. Хоча вже є досвід опису цієї проблеми: мовознавці розглядають сімейне спілкування в різних комунікативних ситуаціях: «одруження», «розлучення» чи «овдовіння» (В. Якуба) [1], «зради», «сім'я у вихідні дні», «поповнення сім'ї» (А. Бігарі) [2], «сімейна сварка» (О. Фадєєва) [3], обґрунтовують аспекти сімейного спілкування в межах теорії аргументації чи авторитарного дискурсу (П. Крючкова) [4], гендерні та вікові особливості сімейної комунікації (А. Семенюк) [5] тощо. Поза увагою дослідників залишилось дослідження комунікативних стратегій і тактики в сім'ях з різним соціальним статусом.

Мета цієї статті – виявити можливий вплив соціального статусу сім'ї на комунікацію батьків до дітей. Завдання – описати набір комунікативних тактик та засоби їх реалізації в мовленні батьків. Джерельною базою для аналізу послужили твори Івана Франка*. Текстологічна характеристика дозволяє виокремити різновиди сім'ї: *сім'я представників дрібної шляхти*, *сім'я сільських ремісників* та *сім'я бідних селян*. За кількістю шлюбних пар та кровно спорідненими родичами ці сім'ї бувають простими (одна шлюбна пара) та повними (батьки і дитина/діти).

Сім'я представників дрібної шляхти. Ця окрема етносоціальна верста Галичини виводила своє походження з привілейованого шляхетського стану, за своїм матеріальним становищем мало відрізнялась від селян. Представники прошарку не відробляли панщини та інших повинностей, володіли землею і мали право голосу в місцевих сеймиках [6: 1–9]. І. Франко характеризує представників цього прошарку як заможних селян [16: 485], відзначаючи багатство в побуті («Хата... добра; будиночки

---

* Див. список використаних джерел.

нові, просторі, опрятні, худібка красна... Пасіка...» [14: 254]) та в одязі селян («з-під камізельки, зробленої з гарного гаптованого сукна, видно було ковнір сорочки з тонкого полотна, старанно і зо смаком вишиваної...» [16: 7]).

У процесі спілкування з дітьми батьки використовували різні комунікативні тактики.

Тактика випиткування. Батьки намагаються одержати інформацію про дії, стан чи погляди дітей. Її зміст розкриває мовленнєвий акт запитання. Наприклад, батько хоче дізнатися, чого син зупинився посеред дороги і куди він дивиться. Його мовлення ілюструють питальні речення, дієслово наказового способу 2-ї особи однини *говори* у сполученні із часткою *бо*, що має спонукати сина до відповіді на запитання батька, звертання (*сину, хлопче*): «– Сину, а тобі що такого? <...> Хлопче, чого стоїш, чого не ідеш? Та говори-бо, де ся так дивиш?» (Петрії і Довбушуки, т. 14, с. 32).

Тактика надання нової інформації. Її розкриває мовленнєвий акт інформування, виражений розповідними реченнями, дієсловом дійсного способу *маю* у сполученні з інфінітивом *оповісти* («інформувати кого-небудь про щось; повідомляти» [7: 848]), ласкавими звертаннями (*синку мій*): «– Синку мій, – зачав Петрій, коли вийшли за город, – маю тобі тепер, на вступів твоїм в нову жизнь, оповісти деякі речі, щоби тя познакомити з долею, котра тя чекає...» (Петрії і Довбушуки, т. 14, с. 27).

Тактика спонукання до виконання тих чи інших дій. Батьки використовують цю тактику, щоб визначити подальші дії дітей. Засобом вираження цієї тактики є такі мовленнєві акти, як застереження, наказ, прохання тощо. Наприклад, щоб зберегти у таємниці місце сховку Довбушевих скарбів, батько просить сина присягнути, що той нікому не розкаже про це. Мовними засобами вираження мовленнєвого акту прохання виступає дієслово наказового способу 2-ї особи однини *присягни*, тобто «твердо обіцяти здійснити щось (*не зрадити*)» [7: 1134], у сполученні із займенником у формі родового відмінка однини *мені*, звертання (*мій сину*): «– ...присягни мені, мій сину, що ані того місця, ані ніякого слова, котре я тобі сказав о его тайних судьбах, не зрадиш нікому...» (Петрії і Довбушуки, т. 14, с. 56).

Селянська ремісничка сім'я. Її ознаки розкривають автобіографічні твори І. Франка («З давніх споминок моєї молодості», «Малий Мирон», «Під оборогом», «У кузні»). У ній: «батько був славний коваль на всі околиці села». Заможність сім'ї підтверджували «розміри та вигляд Франкової хати (великий, чистий будинок, як у заможніших селян на Дрогобиччині), велике подвір'я з господарськими будівлями, великою стодолюю та кузнею» [8: 51].

Мовлення батьків до дітей характеризує низка комунікативних тактик.

Тактика випиткування. Засобами вираження тактики є мовленнєвий акт запитання, виражений питальними реченнями, підсилювальна частка *та*, звертання (*моя дитино*): «– Та що таке, моя дитино? <...> Як, як?» (Малий Мирон, т. 15, с. 69).

Тактика надання нової інформації. Реалізується у відповідях батьків на запитання дітей. Наприклад, син розпитує про долю одного селянина. Щоб відповісти на запитання, мати використовує мовленнєвий акт інформування, що виражений розповідними речення, вставним дієсловом *знаєши*, що вживається для зосередження уваги співрозмовника, та вигуком *о*, що вживається для вираження почуттів матері: «– Чоловіка забив, дводушник! – сказали мама. – Знаєши, Колечкового Миколу, того, що ти черешень давав! <...> О, ще в середу поховали!» (З давніх споминок моєї молодості, т. 16, с. 440).

Тактика спонукання до виконання тих чи інших дій. Батьки використо-

вують мовленнєві акти запрошення та настанови. Мовні засоби вираження першого акту: дієслово наказового способу 2-ї особи множини *ходім* у сполученні з прийменником *до* та іменником у формі родового відмінка *хати*, підсилювальна частка *ну*, прислівник *тепер*, тобто в цей час, у момент висловлювання; зараз [7: 1441], розповідне речення *Там десь татко вже з лісу вернув*, за допомогою якого мати пояснює синові причину прохання (на них чекає тато): «– *Ну, а тепер ходім до хати. Там десь татко вже з лісу вернув*» (Під оброгом, т. 22, с. 51).

Мовні засоби вираження настанови: дієслово наказового способу 2-ї особи однини *вчися*, складнопідрядне речення, в першій частині якого батько спонукає сина до дії *вчися*, а в другій вказує на її позитивні наслідки *то потрафиши* (зробити оборот), звертання *синку*, що служить засобом скорочення дистанції між комунікантами: «– *Вчися, синку, то потрафиши*» (Під оброгом, т. 22, с. 38).

Тактика повчання. Засобом вираження цієї тактики в комунікації між батьками та сином виступає мовленнєвий акт застереження, виражений за допомогою прислівника *ніколи* (вказує на категоричність), дієслова наказового способу 2-ї особи однини із заперечною часткою *не* (*не виходи*), інфінітива *бути* у сполученні з прислівником *недобре*, що в цьому контексті означає не годиться, не слід, не варто [7: 755]: «– *А ти ніколи більше під таку годину не виходи з хати. <...> Недобре малим дітям бути самим серед таких страховищ*» (Під оброгом, т. 22, с. 51).

Тактика демонстрації опозиції. Виражає негативне емоційне ставлення до дій чи рішень дітей. Засобом її вираження виступає мовленнєвий акт осуду. Мати критикує позицію сина за допомогою дієслова наказового способу 2-ї особи однини *іди* (*йди*), що вживається як лайка [7: 507], дієслова дійсного способу теперішнього часу *ляпниши* (*мов на лопаті вивіз*), що означає казати щось недоречно, нерозумне [7: 633], питального речення, прислівника *ніколи*, що виражає категоричність, звертання *приблудо*, що є зневажливим і позначає того, хто випадково опинився де-небудь, пристав до когось [7: 1109]. Мати апелює до віку дитини, висловлює власну позицію. Невербальні засоби комунікації, які використовує мати, *остро позирнувши, намахуючи йому ложкою*, підсилюють сказане: «– *Іди, приблудо, йди! Такий парубок великий, що вже би далі жєнивєся, а такі дурниці говорить? Чому ти ніколи не погадаєш наперед, що маєш сказати, а все дєсь таке ляпниши, мов на лопаті вивіз?.. Таже чоловік усе чує вухами – і шум, і кудкудакання!*» (Малий Мирон, т. 15, с. 69).

Тактика заспокоєння. Її конкретизує мовленнєвий акт наказу, виражений дієсловом наказового способу 2-ї особи однини у сполученні із заперечною часткою *не* *не слухай*, тобто «не вислуховувати кого-, що-небудь» [7: 1346] та ласкавим звертанням (*Івасю*): «– *Не слухай, Івасю, не слухай, у нас нема ніякої дикої баби*» (У кузні, т. 21, с. 35).

Бідна селянська сім'я. Її ознаки ілюструють оповідання «*Грицева шкільна наука*», «*Гриць та панич*», «*Історія кожуха*», «*Петрії та Довбуцуки*». Більшість населення Галичини (близько 80%) жила з екстенсивного і малопродуктивного сільського господарства [8: 27], для них характерні: брак землі, грошей, відсутність промисловості, яка могла б відтягнути велику частину селян від землі і забезпечити альтернативними засобами існування, неписьменність [8: 247]. Дітей рано залучали до праці. Одним із перших і основних занять п'яти-семирічних дітей було пастушення [9: 104]. І. Франко так характеризує життя цього типу сімей: «*Нужда виглядала широкими очима з кожного кута <...> старої, занедбанної хати*» [16: 46], «*Все було обдерте, занедбане, темне, немите, нечищене і грязне, все наповняло якимсь обридженням, якоюсь непереодолимою відразою*» [16: 80], «*в подертій, чорній, як сажка, сорочці*» [16: 80].

Комунікація батьків охоплює різні комунікативні тактики.

Тактика випиткування. Її конкретизує мовленнєвий акт запитання за допомогою таких мовних засобів: питальні речення, підсилювальна частка *ну*, що вживається в питальних реченнях як спонування до відповіді, супроводжується інтонацією зацікавленості чим-небудь, очікування, нетерпіння, вимоги [7: 793]: «– *Ну, а чого тебе там у школі навчили? <...> А ти вмів?*» (Грицева шкільна наука, т. 16, с. 180).

Тактика надання нової інформації. Виражена за допомогою мовленнєвого акту інформування розповідними реченнями: «–...*се школа. <...> Сюди будеш ходити вчитися. Я йду, аби тебе записати*» (Грицева шкільна наука, т. 16, с. 178).

Тактика спонування до виконання тих чи інших дій. Її відображають такі мовленнєві акти, як наказ, настанова, порада та прохання. Наприклад, батько за допомогою мовленнєвого акту наказу визначає подальші дії сина. Мовні засоби вираження наказу: дієслово наказового способу 2-ї особи однини із заперечною часткою *не* *не підеш*, дієслова наказового способу 2-ї особи однини *здійми*, *запережися*, *візьми*, дієслова наказового способу 2-ї особи однини *жени* у сполученні з інфінітивом *пастися*, прислівник *вже*, що вказує на остаточне здійснення дії (*Гриць більше до школи не ходитиме*) [7: 1498]: «– *Грицю! <...> Віднині вже не підеш до школи. <...> Здійми чоботи, капелюх і ремінь, треба схвати про неділю, а ти запережися личком, візьми лупку на голову та жени гуси пастися*» (Грицева шкільна наука, т. 16, с. 182).

Засобами вираження мовленнєвого акту настанови є дієслово наказового способу 2-ї особи однини *справуйся*, складнопідрядне речення, у першій частині якого батько заохочує сина до дії (*Як тут у селі вивчешся*), а в другій показує позитивні наслідки, які чекають на сина, за умови виконання цієї дії («*то підеш до міста до більшої школи, а відтак вийдеш на попу*»), вигуку *ну*, що є засобом підсумування розмови: «– *Ну, так мені справуйся!* – заохотив отець. – *Як тут у селі вивчешся, то підеш до міста до більшої школи, а відтак вийдеш на попу*» (Грицева шкільна наука, т. 16, с. 180).

Мовленнєвий акт прохання виражений дієсловом наказового способу 2-ї особи однини *дай-но*, що означає передати від однієї особи до іншої [7: 271], складного речення, зміст якого повідомляє синові про підстави для висловлення батьком прохання власне такого змісту: «*Пан дідич прислав по мене, каже мені їхати з його фірами в ліс*», ласкавого звертання (*Юруню*), що є засобом пом'якшення батькових слів та скорочення дистанції між комунікантами: «– *Юруню, дай-но мені кожух! Пан дідич прислав по мене, каже мені їхати з його фірами в ліс*» (Історія кожуха, т. 18, с. 217).

Порада батька виражена за допомогою дієслова наказового способу 2-ї особи однини *візьми* (*ноги на плечі*) та *біжи*, дієслова дійсного способу майбутнього часу *загрієшся*, дієслова дійсного способу майбутнього часу у сполученні із заперечною часткою *не* *не буде* та заперечного займенника *нічого*, що вживається на позначення повної відсутності предмета як суб'єкта або об'єкта дії [7: 789], ласкаве звертання *синку*: «– *Візьми синку, ноги на плечі та й біжи хутко, то загрієшся, нічого тобі не буде*» (Історія кожуха, т. 18, с. 217).

Тактика повчання. Виражає мовленнєвий акт застереження. Мовні засоби: дієслова наказового способу 2-ї особи однини *важай*, що вказує на те, що син повинен бути пильним, обережним та уважним [7: 1492], *гляди*, що виражає застереження [7: 247], *держись* (на осторозі), що вказує на те, як він повинен поводитися, передаючи *попередження*. У процесі комунікації батько вказує синові на можливі негативні наслідки його дій, використовуючи фразеологізми *недобрим пахне* та *бійся бога*, що сприяє зміні поведінки сина та визначає подальші його дії. Звертання *синку* служить засобом пом'якшення батьківських слів: «– *Синку, бійся бога, важай*, – остерігав він. –

Держись на осторожі! Се чимсь недобрим пахне... Гляди, щоб поза цими обіцянками не було якого польського повстання!» (Гриць та панич, т. 21, с. 225).

Підсумуємо. На основі виокремлення комунікативних тактик та засобів їх реалізації у спілкуванні між батьками та дітьми ми простежили за взаємодією соціального статусу сім'ї (статус членів сім'ї, їх кількість та вік) й особливостями комунікації батьків до дітей.

1. Спільні тактики в комунікації батьки – діти для всіх типів сімей: *тактика випиткування, тактика спонукання до виконання тих чи інших дій і тактика надання нової інформації*.

2 *Тактика повчання* характеризує мовлення батьків до дітей у селянській ремісничій та бідній селянській сім'ях.

3. У селянській ремісничій сім'ї батьки використовують *тактику демонстрування опозиції і тактику заспокоєння*, яких в інших типах сімей не виявлені.

1. Якуба В. Мовні засоби відображення ситуації зміна матримоніального стану в англійській художній прозі ХХ століття (лінгвокогнітивний та комунікативно-прагматичний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «германські мови» / В. Якуба. – К., 2006. – 21 с.
2. Бігарі А. Дискурс сучасної англійської сім'ї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «германські мови» / А. Бігарі. – К., 2006. – 21 с.
3. Фадеева І. Стратегії і тактики конфліктного дискурсу (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «германські мови» / І. Фадеева. – К., 2000. – 18 с.
4. Крючкова П. Авторитарний дискурс (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «германські мови» / П. Крючкова. – К., 2006. – 23 с.
5. Семенюк А. Гендерні та вікові особливості кооперативної мовленнєвої взаємодії в сімейному дискурсі (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «германські мови» / А. Семенюк. – Донецьк, 2007. – 16 с.
6. Сливка Л. Етносоціальний розвиток дрібної шляхти в Галичині (1772–1914 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 «етнологія» / Л. Сливка. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
8. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Я. Грицак. – К. : Критика, 2006. – 632 с.
9. Чмелик Р. Мала українська селянська сім'я другої половини ХІХ – початку ХХ століття (структура і функції) / Р. Чмелик. – Львів, 1999. – 143 с.

Використані джерела

1. Франко І. Грицева шкільна наука / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 16. – С. 177–183.
2. Франко І. Гриць і панич / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 21. – С. 217–287.
3. Франко І. З давніх споминок моєї молодості / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 16. – С. 433–446.
4. Франко І. Історія кожуха / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 18. – С. 319–324.
5. Франко І. Лешишина челядь / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 14. – С. 254–264.
6. Франко І. Малий Мирон / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1978. –

- Т. 15. – С. 65–71.
 7. Франко І. Петрії і Довбушуки / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т.– К. : Наук. думка, 1978. – Т. 14. – С. 7–244.
 8. Франко І. Під оборогом / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т.– К. : Наук. думка, 1979. – Т. 22. – С. 35–52.
 9. Франко І. У кузні / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т.– К. : Наук. думка, 1979. – Т. 21. – С. 159–170.

COMMUNICATION PARENTS-CHILDREN IN FAMILIES WITH DIFFERENT SOCIAL STATUS

Oksana Trumko

*Ivan Franko National University in Lviv
vul. Universitetska, 1, Lviv, 79000, Ukraine
oksana_trumko@ukr.net*

The article describes peculiar features of communication between parents and children in families with different social status, namely in the families of nobility representatives, village craftsmen and poor villagers. The author defines main communication tactics used by parents in the process of communication with children, as well as means of expressing them on lexical, morphological and syntactic levels. Analysis has been performed on the basis of Ivan Franko's stories. The author believes that tactics of *questioning*, *prompting to certain actions* and *providing of new information* are common for all types of families. *Tactics of instructing* characterize the address of parents to children in craftsmen's and poor villagers' families. Tactics of *opposition demonstrating* and *soothing* are used by parents in craftsmen's families.

Key words: family language, communication tactics, speech act, social status, Ivan Franko.

КОММУНИКАЦИЯ РОДИТЕЛИ – ДЕТИ В СЕМЬЯХ С РАЗНЫМ СОЦИАЛЬНЫМ СТАТУСОМ

Оксана Трумко

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, г. Львов 79000, Украина
oksana_trumko@ukr.net*

Описаны особенности общения родителей с детьми в семьях с разным социальным статусом, а именно: в семье представителей мелкой шляхты, сельских ремесленников и бедных крестьян. Определены основные коммуникативные тактики, которые используют родители в процессе коммуникации с детьми, а также средства их выражения на лексическом, морфологическом и синтаксическом уровнях. Анализ выполнен на основе рассказов И. Франко. Автор считает, что тактики *выспрашивания*, *побуждения к выполнению определенных действий* и *предоставления новой информации* являются общими для всех типов семей. *Тактика поучения* характеризует речь родителей к детям в крестьянской ремесленной и бедной крестьянской семьях. Тактики *демонстрирования оппозиции* и *успокоения* используют родители в крестьянской ремесленной семье.

Ключевые слова: семейная речь, коммуникативная тактика, речевой акт, социальный статус, И. Франко.

Стаття надійшла до редколегії 04.11.2011
Прийнята до друку 25.11.2011